

MARKSISMA IDEOLOĢIJA AUGUSTA DEGLAVA ROMĀNĀ “JAUNĀ PASAULE”

Marxist Ideology in Augusts Deglavs' Novel “The New World”

Inta Genese-Plaude

Liepāja University, Daugavpils University, Latvia

Abstract. *The literary texts of Augusts Deglavs (1862-1922) highlight themes of cultural history and sociology and contain a rich spectrum of ideas circulating in the Latvian society of the 19th century. These are ideas of nationalism, capitalism, feminism, Marxism promoted by “New Current” (Jaunā Strāva) movement. The article will analyze the manifestations of Marxist ideas in the novel “Jaunā pasaule” (“The New World”) (1897, 1898). Augusts Deglavs wanted to record and preserve both his own experience and the development and ideas of era. Marxism is a theory about the attitudes of the type of production and social relations. Modern ideas, including Marxism, were captured by Latvian intelligence including Augusts Deglavs. Thus it fits into the discourse of history and perception becomes meaningful directly in the background of the history. He shows the effects of alienation achieved by shock and fragmentation technique. The author depicts the impact of an era's economic structure on social group attitudes and the life an individual and the cultural formation and consumption.*

Keywords: *novel, alienation, ideology, marxism, capital, poverty, workers.*

Ievads

Introduction

Rakstnieka Augusta Deglava daiļrade latviešu literatūras vēstures kopainā izceļas ar kultūrvēsturiskumu un socioloģiskumu, ko visspilgtāk ilustrē pilsētas un nācijas identitātes formēšanās atveidojums nepabeigtajā romānā “Rīga” (1.d. – 1910, 1911, 2.d.–1920). Tas 2012.gadā ieguvis latviešu kultūras pamatteksta statusu un nereti tiek minēts, citēts vai lasīts kā cienīgs kultūrvēstures avots gadījumos, kad pētnieki pievēršas 19.gadsimta otrās puses vēstures problēmām. Uz šo tekstu kā kultūras diskursu norāda literatūrzinātnieks Benedikts Kalnačs, akcentējot, ka tas “jau iecerē vistiešākajā veidā uzskatāms par zināšanu un atmiņas arhīvu” (Kalnačs, 2017, 63), tajā atainojas bagātīgs 19.gadsimta nogales latviešu sabiedrībā cirkulējošo ideju spektrs – nacionālisms, kapitālisms, feminisms, marksisms un citas idejas un blakus vēstures līnijai konstruē romāna polifoniju veidojošās balsis, un nodrošina intertekstuālu laikmeta ainu.

Gadsimta ideju diskursa rezonanse atrodama arī citos rakstnieka romānos. Aizejošā laikmeta patriarhālisms izgaismojas romānā “Starp divām ugunīm”(1891), utopiskā sociālisma reprezentācijas vērojamas īsromānā “Liesma” (1898). Raksta mērķis ir atklāt un analizēt marksisma ideju reprezentāciju 1897. gadā iznākušajā, mākslinieciski neviendabīgajā romānā “Jaunā pasaule”. Laika gaitā šis teksts pamatoti palicis literatūras vēstures perifērajā plānā. Tā lasīšana sniedz maz estētiska prieka, to var uzskatīt par talanta slīpētāju un mākslinieciskā rokraksta veidotāju. Šī darba mākslinieciskā kvalitāte tika apšaubīta jau uzreiz pēc izdošanas, par to Aspazija raksta vēstulē Rainim 1899.gada jūlijā. Viņa apraksta literatūrvēsturnieka Luda Bērziņa uzstāšanos Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas sēdē, “kur par Deglava “Jauno pasauli” bija sliktas atsauksmes, raibi stāsti bez idejām, Marlitas garā” (Rainis, 1984). Tomēr šis teksts atklāj rakstnieka rokraksta attīstības procesu, ļauj ieraudzīt ietekmes, uzskatus un tās sava laika dzīves un ideju sfēras, kas autoram šķitušas romāna sarakstīšanas vērtas.

Romāna percepcijā būtisks ir tā tapšanas laika konteksts. Teksts rakstīts ciešos kopsakaros ar 19. gadsimta Krievijas impērijas un vietējās vācbaltu administrācijas pārvaldīto sociālekonomisko un dzīvesveida pārmaiņu procesiem un ideju pasauli. Gadsimta nogales ideju vēsture veidojās ne tikai šīs dubultās varas, bet arī Eiropas ideju tiešā iespaidā, kas Latvijā iezīmē jaunu virzienu – blakus liberālajai līnijai un nacionālismam kā atsevišķa novitāte iezīmējās sabiedrisku jautājumu un ideju izvirzīšanās aktuālā dienaskārtībā (Lasmane, 2000, 399). To ataino raksta centrā izvirzītais romāns. Tāpat kā citus Deglava tekstus, arī šī radīšanu inspirējusi autora vēlme ierakstīt un saglabāt vēstures reģistros savu un sabiedrības empīrisko un emocionālo pieredzi laikmeta norisēs un ideju ietvarā. Tādējādi tas iekļaujams vēstures diskursā, tā uztvere kļūst jēgpilna tieši vēstures procesu fonā, jo “idejas, kas valdījušas kāda laikmeta garā, ir vēsturiski fakti” (Švābe, 1940, 32). Šis aspekts nosaka jaunā vēsturiskuma un marksistiskās kritikas metožu izvēli romāna interpretācijā.

Marksisms, Jaunā strāva un Augusts Deglavs *Marxist ideas, movement “New Current” and Augusts Deglavs*

Marksisms ir veidojies 19.gadsimta 40. – 50.gados kā mācība par ražošanas veida un sociālo šķiru attieksmēm. Tas deklarē, ka laikmeta ekonomikas struktūra nosaka attiecību veidošanos starp sociālajām grupām un ietekmē kultūras veidošanos un patērēšanu jeb, neomarksista Terija Īgltona (*Eaghton*) vārdiem runājot, “[..] sociālās attiecības starp cilvēkiem ir saistītas ar veidu, kādā viņi organizē savu materiālo dzīvi” (Īgltons, 2008, 21). Darbā “1844.gada ekonomikas un filozofijas manuskripti” (*Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*) teorijas pamatlicējs Kārlis Markss raksta komentārus par privātīpašumu, naudu,

formulē atsvešināšanās problēmu, attīsta kapitālisma morālo kritiku. Kapitālistisko sabiedrību organizē šķiru attieksmes, nauda un peļņa un tās rada t.s. atsvešināto cilvēku (*alienated man*), modernās industriālās sabiedrības apstākļi inspirē strādnieku atsvešināšanos no viņu pašu darba, saražotajiem produktiem, no paša un no citiem (Marx, 1844).

Neomarksists Terijs Īgltons marksisma skolas sakarā pievēršas Valtera Benjamina (Benjamin) pētniecības rezultātiem, kas parāda šoku kā viņa estētikas centrālo kategoriju un konstatē, ka “moderno urbāno dzīvi raksturo fragmentāru saraustītu sajūtu sadursme” (Īgltons, 2008, 81).

Marksisma ideju ienākšanas un uztveres novērtējumam 19.gadsimta nogalē Latvijā būtiski ir akcentēt, ka tas šajā laikā bija mainījies, salīdzinot ar pirm pamatu. To noteica kapitālisma humanizēšanās, kas parādīja, ka teorētisku paredzējums par kapitālisma galu sakarā ar kapitāla uzkrāšanos sabiedrības mazākuma īpašumā ir bijis maldīgs. Sociāldemokrātiski noskaņoti domātāji (pie tādiem piederēja arī Augusts Deglavs) saskatīja vismaz teorētiskas iespējas sociāli taisnīgas sabiedrības veidošanai sociālu reformu veidā.

Sociālisma un marksisma idejas kopā ar citām Eiropas kultūras telpā uzvilnījušām idejām latviešu kultūras un sociālajā dzīvē ieplūda Jaunās strāvas kustības laikā, 19.gadsimta 90.gados. Latviešu sabiedrībā tās krita pateicīgā augsnē, jo jau bija izveidojusies latviešiem līdz šim nebijusi šķira – strādniecība, kas mainīja līdz šim nosacīti viendabīgo lielo pilsētu struktūru, dzīvi un kultūru samērus. Tās novietojums sabiedrības grupu hierarhijā noteica jaunu ideoloģisko orientieru meklēšanu, jo līdzšinējie – jaunlatviešu modinātā un artikulētā nacionālā identitāte, gadsimtiem kultivētā pašuztvere – „zemnieku tauta” vairs nenodrošināja visas atbildes un drošības izjūtu jaunās kultūras ēras (topošās modernitātes), pilsētas un industrializācijas, un sociālo jautājumu un kapitālisma apstākļos. Jaunās idejas kā svaigu gaisu uzņēma latviešu inteliģence, kas uzņēmās tautas vēlmju, ideālu kontūrētājas un vārdā nosaucējas lomu.

Jauno atziņu popularizēšana bija viens no Jaunās strāvas izvirzītajiem uzdevumiem. No romāna izdošanas laika ir saprotams, ka tas rakstīts tieši kustības uzplaukuma periodā, tātad sabiedrības prātus pārņēmušās idejas autors burtiski ir iekausējis savā darbā, tādējādi to var dēvēt par laikmeta kultūras tekstu, jo, runājot jaunā vēsturiskuma skolas pārstāvja V.B. Maikla (*Michael*) vārdiem, “vienīgā literatūras saistība ar kultūru – tā ir daļa no kultūras” (Michaels, 1987, citēts pie Daija & Eglāja-Kristsons, 2013, 272). Romāns reprezentē gandrīz visus šī laika perioda garīgo ideju konceptus, tos savā Jaunās strāvas raksturojumā atsedz arī Rainis: ““Jaunā strāva” kā tāda nebija politiska, bet ieplūda tādā. Viņa bija visaptveroša garīga kustība, kura savā sfērā ievilka ij socioloģiju, ij dabas zinātnes, ij literatūru un mākslas, ij sabiedrisku dzīvi, ij sieviešu kustību, t.s. sieviešu emancipāciju, ij filozofiju, ij jaunu pasaules uzskatu meklēšanu” (Rainis, 1983, 626). Aiz Raiņa kompleksās atziņas stāv Jaunajā strāvā iesaistīto personību

pūliņi, kuru rezultātā latviešu kultūra ieguva eiropisku dimensiju – daiļliteratūra, kurai mērauklas pirmo reizi tika piemeklētas Eiropas literatūrā Jaņa Jansona-Brauna publicistiskās literatūrkritikas darbā “Domas par jaunlaiku literatūru” (1893), eiropisko estētisko dimensiju augstvērtīga iedzīvināšana Aspazijas daiļradē, Raiņa idejiskās intereses, jaunstrāvnieku izglītības darbs un pašizglītošanās, sabiedrisku izmaiņu veicināšana, sociālā integrācija modernajā pilsētā un industriālajā vidē, moderno, laikmetīgo ideju proponēšana. Jaunajai strāvai “bija izteikts apgaismības kustības raksturs” (Butulis, 2000, 481).

Kustības darbības intensificēšanās laikā Augusts Deglavs jau ir Rīgas iedzīvotājs, kopš 1887.gada kā jauns laucinieks ienācis pilsētā, izbaudījis smago dēļu nesēja darbu Augusta Dombrovska kokzāģētāvā, pēc tam pats saviem spēkiem veidojis karjeru, iegūdams ierēdņa vietu un paralēli strādājot kā žurnālists vairākos laikrakstos, tai skaitā Jaunās strāvas laikrakstā “Dienas Lapa”, un iesaistījies sabiedriskajā un kultūras dzīvē (Rīgas Latviešu biedrībā līdz 1893.gadam, pretalkohola biedrībā “Auseklis” un kā šīs biedrības rakstu krājuma izdevējs). Norises, ko inspirēja Jaunā strāva, bija viņa acu priekšā un atbilda aktīvajam, sabiedriskajam raksturam, dzīves pieredze rezonēja ar jaunajām idejām, kas izplatījās un ko kāri uztvēra pārmaiņas alkstošā, jaunā inteliģence. Mēģinot saprast, cik pieejamas un uztveramas bija jaunās ideoloģijas, jo īpaši marksisms, jāņem vērā mūsdienu vēsturnieku pētījumu secinājumi. Vēsturnieks Jānis Šiliņš fiksējis, ka “1890.–92. gadā Krievijas universitātes studējošie latvieši tuvāk iepazīs ar sociālisma idejām. Rakstu krājums “Pūrs” 1892. gadā saturēja teorētiskus rakstus par sociālisma pamatprincipiem. Sociālisma idejas “Jaunās strāvas” dalībnieku vidū kļuva populāras 1892.–93. gadā, sevišķi pēc “Dienas Lapas” redaktora Raiņa brauciena uz Šveici 1893. gada rudenī, kur viņš piedalījās II Internacionāles 3. kongresā. Šveicē Rainis iepazīs ar vienu no Vācijas sociāldemokrātu līderiem Augustu Bēbeli (*August Bebel*) un nelegāli ievada Latvijā sociālistisko literatūru. “Dienas Lapa” publicēja dažādu sociālistisko darbu fragmentus un propagandēja sociālisma idejas” (Šiliņš, 2019). “«Dienas Lapa» bija arī jaunstrāvnieku izglītojošs centrs. Tā, piemēram, jaunstrāvnieki regulāri pārdrukāja fragmentus no K. Marksa «Kapitāla», F. Engelsa darba «Ludvigs Feierbahs un vācu klasiskās filozofijas gals», dažas nodaļas no A. Bēbeļa grāmatas «Sieviete un sociālisms», kā arī no citu marksistu darbiem” (Balabkins & Šneps, 1993, 18), un vērā ņemams ir fakts, ka “līdz 19. gadsimta 80. gadu vidum skolas mācību valoda bija vācu, latviešu strādniekiem šīs idejas bija viegli pieejamas un saprotamas” (Balabkins & Šneps, 1993, 18). Vēstures pētnieki tiecas piekrist pašu jaunstrāvnieku (P. Stučkas, J. Jansona – Brauna u.c.) viedoklim, ka nav ne iespēju, ne vajadzības īpaši izcelt kādu vienu personu kā marksisma aizsācēju, bet jārunā par šīs idejas vienlaicīgo emancipēšanos vairākās vietās un centros (Butulis, 2000, 485), un jāpatur vērā arī Raiņa teiktais par

kustības polifono saturu. Jaunās idejas “sakarsēja” jaunās inteligences prātus, un segmentējās arī Augusta Deglava personībā.

Augusts Deglavs nav tiešs jaunstrāvnieceks un marksists, bet cieši saistīts ar tās aprindām. Filozofs, Deglava laikabiedrs, “Dienas Lapas” redaktors Pēteris Zālīte sniedzis izteiksmīgu rakstnieka intelektuālās personības raksturojumu “Pārgājies pie Jaunās strāvas, Deglavs ar apbrīnojamu enerģiju vispirms pats sevi izglītojis. [...] Deglavs daudz lasīja par visu ko, par dabas zinātnēm, tautsaimniecību, filozofiju, psiholoģiju, vēsturi, mākslu, literatūru. [...] bet bieži varēja novērot, ka tam trūkst sistemātiskas izglītības, it īpaši, kur tas raksta par tautsaimniecību, filozofiju” (Zālīte, 1922). Viņa rakstniecības principi kopumā ir saistīti ar filosofisko orientāciju. Filozofs Pēteris Laizāns (1930.-2005.), domājot par Augusta Deglava ieguldījumu ideju vēsturē, raksta: “Tai raksturīga viņa laikā diezgan izplatītā scientisma ievirze, kad priekšplānā tiek izvirzīti progresa, zinātnes un reālisma principi, vērtējot ikvienu sociālo procesu un kultūras parādību no progresa, zinātnes un reālisma modeļu viedokļa” (Laizāns, 2006, 284). Vēstures pētniece Vita Zelče secinājusi, ka jaunstrāvnieceki “savā pamatvērtību skalā iekļāva aktīvu attieksmi pret dzīvi, sociālās netaisnības izpratni, sociālo līdzjūtību un interesi par sabiedriskās un filozofiskās domas un literatūras attīstību” (Zelče, 2000, 72). Kustības proponētās idejas, modernais dzīves tvērums Deglavam ir simpātisks un viņa enerģiskajam, pilsoniski ieinteresētajam raksturam un pasaules, un sabiedrības uztverei atbilstošs.

Tāpat kā daudzu citu laikabiedru, arī viņa izpratnē marksisma idejas bija vienas no laikmeta kodiem un sociālās enerģijas vairotajām. Tās izplatījās lielākajās pilsētās, galvenokārt caur Jaunās strāvas kanāliem – mediju “Dienas Lapa”, sabiedriskajiem darbiniekiem, kultūras un literatūras personībām, tīklošanās vietām – jautājumu atbilžu vakaros, pulciņos. Piesaistes moments bija jaunās ideoloģijas pievēršanās jaunajai formācijai – kapitālismam, tā radītajām problēmām un jaunajai šķirai – strādniecībai un tās vienīgajai bagātībai – darbam, kā arī jautājumam, kur paliek smagā darba augļi, ja strādnieks saražo vairāk, nekā patērē. Kā žurnālists viņš ir procesu aculiecinieks, kā rakstnieks viņš šo pasauli pārrada romānā “Jaunā pasaule”; pilsētas un strādnieku līnija galvenā varoņa gaitās autoram ir izdevīga topošās “*jaunās pasaules*” atspoguļošanai un eksperimentam ar marksisma ideju verbalizēšanu literārā darbā.

Vēl 13 gadus pēc Jaunās strāvas sagrāves, 1910.gadā, Augusts Deglavs sev raksturīgo lietišķo enerģiju iegulda, meklējot “Kapitāla” izdošanas iespējas un par to raksta Aspazijai uz Kastaņolu. Viņš apzinās, ka par to “peļņa mūsu apstākļos cerama liela nav”, un ja “kāds “Kapitāla” izdošanā grib ieguldīt kapitālu, tad tāds nekad nevar būt peļņas kārīgs kapitālists, bet ideālists, kuram galvenais tas, ka viņš redz šo izdevumu latviešu valodā” (RMM, inv.nr.16293).

Romāns “Jaunā pasaule” ***The Novel “The New World”***

Tematiski romāns aptver gan lauku, gan pilsētas dzīves ainas, kompozicionāli tas līdzīgs pirmajam romānam “Starp 2 ugunīm” (1891) un 80.gados latviešu literatūrā sazēlušajiem sentimentālajiem romāniem – ar sadalītu tekstu nodaļās ar virsrakstiem, blīvi savītu sižetu, melnbalti pretstatītiem varoņiem, sentimentālu patosu. Romāna “Jaunā pasaule” protagonistis saimniekdēls Jānis Brīvnieks, tāpat kā savulaik jaunais Deglavs, aiziet no ierastās lauku dzīves un integrējas pilsētas vidē. Galvenajā varonī un sižetā ierakstīts daudz paša autora biogrāfijas faktu no darba pieredzes kokapstrādes fabrikā, viņš tiek rādīts daudzveidīgās attieksmju līnijās ar dažādu sociālo grupu cilvēkiem, daudzveidīgās situācijās gan lauku dzīves posmā, gan pilsētā, kuras iepazīšana sākas no necilvēcīgi smagā dēļu nesēja darba. Par rakstnieka prasmju attīstību, salīdzinot ar pirmo romānu, liecina individuālisma iezīmes galvenā varoņa rakstura izveidē, kolorīti, reālistiski atveidotas fabrikas, strādnieku ģimeņu un pilsētas sabiedriskās dzīves ainas. Rakstnieks Brīvniekam, tāpat kā romāna “Starp divām ugunīm” protagonistam Kārlim Veldzem, liek iepazīt vētrainas mīlas jūtas, taču izvirza citus uzdevumus un lielus mērķus, kuros mīlestībai nav vietas. Šāds risinājuma pavērsiens var tikt saistīts ar Jaunās strāvas laiku, kas sabiedriskajā telpā ienesa sociālas aktivitātes un sociālisma idejas.

Romānā vērojamas visai skaidras, tomēr plakātiskas un hrestomātiskas, kā raibā kolāžā samestas atsauces uz marksisma idejām, kādas cirkulēja un bija pieejamas 90.gadu inteliģencei. Teksts liecina ne vien par mākslinieciskās izteiksmes problēmām, bet arī par autora neviennozīmīgo attieksmi un pretrunu pašā autorā – no vienas puses ir vēlme ļauties paša pārdzīvotā un izjustā straumei un solidarizēties ar šķiru, kuras pārstāvis viņš kādu laiku bijis un kuras likteni izpratis un jutis līdzī, un kas ļāvusi iepazīt dzīves zemākos pakāpienus, bet no otras puses – nacionālās kultūras un plašākā kultūras izpratnes kontekstā viņa vērtības pašizglītības un intelektuālo nodarbjū rezultātā bija citas, viņš saskatīja pretrunu ar latviešu nācijai svarīgiem ideāliem un vērtībām. Izeja ir savdabīgs dialogs, ko autors romāna gaitā attīsta starp dažādiem valdošiem ideju konceptiem – kapitālismu, sociālismu, kristietību, liberālām idejām, tādējādi iesaistoties jaunā ideju laikmeta komunikācijā.

Romāna centrālais tēls Jānis Brīvnieks pilsētā ierodas jaunas dzīves un sevis meklējumos. Meklējot darbu, viņš tiek novests līdz galējai bezcerībai, pārdzīvo pazemojošus atteikumus un pirmo reizi dzīvē piedzīvo dziļi nepatīkamu stāvokli, jo “to brīnumu viņš agrāk ne sapņot nebija sapņojis...ka viņš nevarētu sev nopelnīt pārtiku” (Deglavs, 1934, 288). Nodaļai, kurā attēloti Jāņa darba meklējumi, autors devis nosaukumu “Aiz vārtiem” un to iesāk ar drūma, agra un miglaina darbdienas rīta ainu, kurā “caur biezo miglu visur manāma rosība un

dzīvība” (Deglavs, 1934, 286). Cilvēki steidzas uz darbu vai uz bezdarbnieka rindu pie fabrikas vārtiem un tajā visi ir konkurenti. Brīvniece izjūt šokam līdzīgu stāvokli, ko pastiprināja viņa kā bijušā laucinieka ausij svešādo, agresīvu trokšņu un skaņu kakofonija: “Un fabriku svilpes jau strādā visu rītu, viena beidz, otra sāk, gan rupji, nedabīgi krākdamas, gan smalki aurodamas un spilgti spiegdamas, it kā savus strādniekus mādāmas un labinādāmas, lai tie neaizkavējas” (Deglavs, 1934, 286). Viņš “bija gluži lieks un šinī ļaužu straumē vairāk atstāts vientulis, nekā kādos dziļos meža biežumos. Te nevienam par to nebija bēda, ka cilvēks, kam ir veseli locekļi, gaišs prāts un saprašana, ka cilvēks, kam uz visu tā labākā griba, nonīkst bez darba un bez mērķa. Te nelikās par viņu zinām...” (Deglavs, 1934, 288). Autors montē ainu pie ainas, veidojot vienlaicīgi dinamisku, bet nomācošu Daugavas un fabrikas apkārtnes koptēlu, kurā izceļas sagumušie “bezdarba ļaudis” (Deglavs, 1934, 287). Viņi jau zina šī darba – planku nesēja – grūtumu, tāpēc, kad kārtējo reizi tiek atteikts, Deglavs pamana, ka “viena daļa saņēma šo vēsti ar mierīgu vienaldzību, varēja gandrīz sacīt, ka viņiem tā patika. Jo kad darbs ir grūts, ir diezgan jālokās, bet kad tā vēl nav, tad jau viņi tak spiesti vēl pagaidīt... vienreiz jau darbs būs tā kā tā” (Deglavs, 1934, 287) un var vēl kādu glāzi alkohola paņemt. Strādnieks dzīvo ar apziņu, ka viņu pie šī darba saista tikai eksistences nodrošināšanas vajadzība, jo nekas cits, kā tikai pats darbs – necilvēcīgi smags un netīrs, viņam nepieder; iepriekšējā pieredze iegūlusi nogurdinātajā ķermenī un prātā – darbu iegūstot, jutīsies nelaimīgs, un tāpēc ziņa, ka darba vēl nebūs, tiek uztverta ar atbrīvotības un vienaldzības izjūtu. Sižeta risinājumā Deglavs, aprakstot Jāņa reakciju par radnieka, arī strādnieka, Kristapa prieku par jaunā baļķu kravām, kas būs jāapstrādā, rāda rezignētas pārdomas par strādnieka likteni: “Priekš viņa pasaulē jau nu cita vairs nekā nebija, kā tikai viņa darbs. [...] Bet šejienes darbi nekad nav padarāmi, šē viņam jākust kā mašīnas loceklim...” (Deglavs, 1934, 381).

Brīvniece jūtas neiederīgs strādnieku vidē, kurai katras jaunas dienas mērķis ir pilni vēderi un alkohols, un šī izjūta iemantoto šoku pārvērš latentā stāvoklī, kas tomēr nenomāc iepriekšējā dzīves posmā iemantotās garīgās rezerves: “viņam bija grūti ar savu jauno dzīvi aprast... ar katru jaunu dienu viņš jutās jo vairāk ievainots savā dvēselē. Viņš noskāta, ka cilvēkam, kā tas jau rakstīts ceturtā lūgšanā, vajadzīgs vēl vairāk, kā tik vien maizes garozas un miesīgas barības, lai tas nepanīktu, nebūtu dzīvs būdams, miris. Viņš juta, ka viņš te nepiederēja, ka viņam vajadzēja cita gaisa” (Deglavs, 1934, 309). Viņa iekšējā būtība pretojas apstākļu varai un Deglavs ķeras pie Kārļa Marksa un Frīdriha Engelsa darba “Vācu ideoloģija” idejām – ka “nevis apziņa nosaka dzīvi, bet dzīve nosaka apziņu” (Markss & Engels, 1979, 21) un liek Jānim secināt, ka “cilvēka iekšējais saturs taču arī ir, ko viņa apkārtnē rada” (Deglavs, 1934, 310). Nāk atklāsme, ka no šīs vides ir jātiek ārā ka “jāpaļaujas pašam uz sevi vien un pašam jāredz, kā tiek uz priekšu” (Deglavs, 1934, 381).

Atšķirībā no romāna "Rīga" 1.daļas (1911) galvenā varoņa Krauklīšu Pētera, kas atbalsta punktu atrod Rīgā ienākušos latviešus vienojošajā nacionālajā idejā, Brīvnieka cerības uz vieglāku adaptēšanos, jo "te bija priekšā tautas brāļi" (Deglavs, 1934, 288), neattaisnojas. Latviešu dzīvē blakus latviešus savulaik apvienojušajām nacionālajām idejām nostājies sociālais un konkurences faktors, kas pēc jauniem nosacījumiem determinē sabiedrības un indivīda attieksmes.

Sazarotajā sižetā Deglavs atvēlējis vietu arī fabrikantu un veikalnieku atveidojumam, šajās ainās rakstnieks demonstrē zināšanas par šķiru veidošanos, iekonturētas vairākas Marksa "Kapitālā" tēzes: "Kapitāla uzkrāšanas priekšnoteikums ir virsvērtība, virsvērtības priekšnoteikums – kapitālistiskā ražošana un šīs pēdējās priekšnoteikums – lielas kapitāla un darbaspēka masas preču ražotāju rokās" (Markss, 1973, 580), un izpratne, ka šķiras formējas, pamatojoties uz cilvēku attieksmi pret ražošanas līdzekļiem un pret potenciāli gūstamo labumu un iekšējo peļņas sadali. Kopīga biznesa plāna apspriešanā veikalnieks Kārlis Gambrovs un fabrikants Roberts Briedis vienojas vairākās viņu attieksmi un biznesu vienojošās deklarācijās. Gambrova pamatvajadzība balstās peļņas mērķī: "[..] nopelnīt man vajaga ... redziet, to man vajaga..." (Deglavs, 1934, 179). Tirgonis deklarē kapitālistiskās ražošanas un tirgus principu: "Izdot maz un ieņemt daudz, tas ir tirgoņa zelta pamata likums, bet izdot ir ļoti viegli un ieņemt grūti. [...] Kur nevar lielā veikalā ietaupīt, kad tikai vien grib? Uz kurināmā, uz dienas maksām... Kad man strādā 500 cilvēku pa dienu un es uz katra ietaupu tikai 10 kapeikas, tad tas ir 50 rbļ., vai ne? [...] ...cilvēku ir tagad diezgan. [...] Un ražotajam vajaga vairāk pelnīt, nekā bankai, tas saprotams, jo banka jau arī savu peļņu dabū no viņa" (Deglavs, 1934, 180). Peļņu no dēļu fabrikas gūst arī rūpnieks Briedis, viņš to patur sev un iegulda jaunas ražotnes būvniecībā. Bezdarbnieki, "kas vēl liels pulks palika aiz vārtiem"(Deglavs, 1934, 287) redz un cer uz jauno, modernizēto fabrikas korpusu, kur būs papildus jaunas darba vietas un vajadzēs daudz ļaužu, jo " [...] tik lielas "zāģu dzirnas" vairs Rīgā otras nebūšot. [...] "būs maize", "būs maize" – vecie vīri kāri savus ļulķišus vilkdami, nospļāvās" (Deglavs, 1934, 287).

Strādnieku darba ikdienas un vides atveidojumā autors netaupa naturālistiskas un drūmas krāsas, akcentē tās atsvešināto atmosfēru. Strādniekiem nav citu iespēju, kā vien pieņemt un strādāt šo maz atalgoto darbu, bet pārtraukuma brīžus aizpildīt ar regulāriem krogus apmeklējumiem, dzerot uz kredīta. Kaut kas primitīvi dzīvniecisks iezīmējas šīs sabiedrības grupas eksistencē, kad izrādās, ka ne visi var būt par priekšnesēju (faktoru), jo "nebija ne rokraksta, ne skrīves" (Deglavs, 1934, 317). Kā Deglava, tā Marksa skatījumā tad, kad cilvēks ir atsvešinājies no darba, viņš neizbēgami atsvešinājies no cilvēciskās būtības.

Deglava tēlotajā strādnieku pasaulē valda posts, netīrība, nabadzība un robustas attiecības. To reprezentē gan darba dienas atspoguļojums, gan strādnieka

Šipkas mājoklis, kur Brīvnieks pārļaiž pirmās naktis. Strādnieka sieva un bērni dienas pavada, gaidot ģimenes galvu no fabrikas, mājas atmosfērā fiziski jaušams sasmacis gaiss, skan uzsauzieni un valda vispārējs emocionāls raupjums. Deglavs neskopojas ar raupjiem triepieniem, attēlojot, ka Šipkas sievai, kura Brīvnieku sagaida, veroties viņā ar stingu skatienu, labāk patīk degvīna glāze, bet viņu tā uzskata par nevērtīgu smalku ļaužu dzērienu. No harmoniskās un relatīvi pārtikušās lauku vides nākušais Jānis, Šipkas istabā guldamiem uz rupja, netīra maisa cerētās gultas un palagu vietā, un ciezdams pirmajā darba dienā iegūto brūču sāpes, izjūt šokējoša un sāpīga atsvešinājuma efektu. Dramatiskā tonalitātē iekrāsotā Brīvnieka iekšējā saraustītajā monologā dzirdam arī paša autora balsi: “Šodien viņam bija atvērusēs pavisam cita pasaule... šī diena ar savām lielajām grūtībām viņam izlikās kā sapnis un tomēr viņš bija vēl nomodā... Kādā gaisā viņš tagad iekļuvis, kā viņa krūtis tik smagi nospiestas!...Godīgs darbs jau nesagāna...tas nesagāna nevienu...bet viņam bija tā, ka viņš būtu sagānīts... Viņa sirdī attīstījās jauns cilvēks, kuru viņš nepazīna; it kā no zemes apakšas viņš izdzirda spilgtus smieklus, kas viņu satricināja līdz kauliem.” (Deglavs, 1934, 306). Nevienam jaunā censoņa garu, dvēseli, cilvēcīgumu nevajag, tikai mēmu, fizisku spēku un darbu.

Autors, pretstatā destruktīvajai videi un robustajiem strādnieku tēliem, protagonistu apveltījis ar īpašībām, kuru uzdevums ir parādīt, ka nevis neizglītotā un tikai ikdienas dziņu vadītā strādnieku daļa būs industriālā laikmeta dzinējspēks, bet gan izglītotā un kvalificētā vidusšķira, kuras saknes ir zemniecībā. Šeit marksisma un Deglava uzskati šķiras, jo Kārlis Markss vidusslānī nesaskatīja nekādas perspektīvas, viņš prognozēja tā ieplūšanu strādniecības (proletariāta) masā. Romāna estētiskās kvalitātes nedod iespēju noformulēt tā pamatkonceptiju, bet, iespējams, tā iekļauta Brīvniekam dotajā apziņā nekļūt par “darba kalpu” (Deglavs, 1934, 288) un raksturā, kas “neļauj liekt galvu” (Deglavs, 1934, 288). Kārlis Markss “Kapitāla” nodaļā “Par šķiru psiholoģiju” norāda uz vajadzībām un no tā izrietošajām interesēm kā šķiras aktivitātes galveno iekšējo avotu (Vorobjovs, 2002, 245). Jānis Brīvnieks, pateicoties izglītībai, pašorganizācijai, vēlmei nodibināt savu dzīvi ne tikai uz ekonomiskiem, bet arī intelektuāliem pamatiem, iedziļināties lietu būtībā un notiekošajos procesos, pats saviem spēkiem kļūst par vidusšķiras pārstāvi. Dialogā ar kapteini Burtnieku Jānis Brīvnieks atklāj iztēloto vēlmju un savas dzīves ieguldījuma modeli, kurā atbalsojas kapitālisma humanizēšanās iespējamība: “Es gribu uzstrādāties par fabrikas direktoru! ...es gribu tikt uz augšu! [...] Tas nu ir mans mērķis un pēc tā es gribu censties – ar visiem spēkiem censties! [...] es tad varētu pastrādāt ko pozitīvu. [...] ...tāds direktors var ļoti grozīt savu strādnieku likteni! Un ja katrs priekš vispārības pastrādātu tikpat daudz laba, kā slihta, tad vispārējā bilde varbūt iznāktu drusciņ citāda...” (Deglavs, 1934, 391).

Tāda bija arī Augusta Deglava dzīves programma.

Secinājumi Conclusions

1. Augusta Deglava romāni, tai skaitā "Jaunā pasaule" (1897.-1898.), reprezentē 19.gadsimta nogalē latviešu sabiedrībā aktuālās kapitālisma, feminisma, marksisma u.c. idejas. Sabiedrisko jautājumu un ideju ieplūšanu sabiedrības apziņā, to aktīvu komunikāciju nodrošināja kustība "Jaunā Strāva" un laikraksts "Dienas Lapa", publicējot sociālisma idejas reprezentējošus darbu fragmentus.
2. Marksisms ir 19.gs. 40. – 50.gadu teorija par ražošanas veida un sociālo šķiru attieksmēm. Tā deklarē, ka ekonomikas struktūra pamato attiecības starp sociālajām grupām, determinē kultūru un patērēšanu; arī neomarksists Terijs Īgltons norāda uz materiālās dzīves organizācijas veida saikni ar sociālajām attiecībām starp cilvēkiem. Darbā "1844.gada ekonomikas un filozofijas manuskripti" Kārlis Markss raksta komentārus par privātīpašumu, naudu, formulē atsvešināšanās problēmu, attīsta kapitālisma morālo kritiku. Kapitālistisko sabiedrību organizē šķiru attieksmes, nauda un peļņa un tās rada t.s. atsvešināto cilvēku (*alienated man*) - modernās industriālās sabiedrības apstākļi inspirē strādnieku atsvešināšanos no viņu pašu darba, saražotajiem produktiem, no paša un no citiem.
3. Valters Benjamins savas estētikas centrā izvirza šoka kategoriju un konstatē, ka "moderno urbāno dzīvi raksturo fragmentāru saraustītu sajūtu sadursme".
4. Marksisma idejas latviešu sabiedrībā ienāk kapitālisma humanizēšanās laikā, ko noteica marksisma atšķirību no 19.gs.vidū tapušā pirmamata. Sociāldemokrātiski noskaņoti domātāji (pie tādiem piederēja arī Augusts Deglavs) saskatīja vismaz teorētiskas iespējas sociāli taisnīgas sabiedrības veidošanai sociālu reformu veidā, jo kapitālisma beigās tomēr nebija iespējamas.
5. Rakstnieks Augusts Deglavs nebija jaunstrāvniece, bet kustības idejas, moderno zinātņu popularizēšana, jaunu dzīves modeļu un attieksmju piedāvājums Deglavam simpaticēja un viņš marksisma idejas uztvēra kā vienu no ceļiem laikmeta raksturošanai.
6. Romānā "Jaunā pasaule" (1897.-1898.) atainotas lauku saimniekdēla Jāņa Brīvniece socializēšanās pilsētā un divās sabiedrības grupās – strādniecībā un vēlāk, caur paša pūlēm tiekot uz augšu, vidusšķirā, kļūstot par fabrikas direktoru.
7. Romānā atainojas vairāki marksisma koncepti – kapitālisms, strādniecība, šoks, atsvešinātība, vidusšķira, virsvērtība u.c.
8. Strādnieku līnijas atainojumā rakstnieks ietver vairāk hrestomātiskas marksisma, kapitālisma un citu strāvojumu ideju interpretācijas un kopumā atklāj daudzveidīgu strādnieku šķiras portretu, kurā nav taupītas robustas un

naturālistiski veidotas ainas, un atklājas autora bezilūziju attieksme pret strādnieku šķiras izredzēm uzlabot savu stāvokli, ja vien humāns kapitālists, ražošanas līdzekļu īpašnieks nepalīdzēs to mainīt. Deglavs kontūrē no Marksa tēlotās kapitālisma attīstības scenārija atšķirīgu modeli, un to atveido arī dialogā ar citām laikmetā vienlaicīgi valdošajām idejām, prezentējot arī savu attieksmi pret “jaunās pasaules” formēšanās likumsakarībām.

Summary

The novels of Augusts Deglavs (1862 – 1922), including the novel “The New World” (1897 – 1898), represent the ideas of capitalism, the emancipation of women, Marxism, etc. in the Latvian society at the end of the 19th century. The flow of social ideas and issues into public awareness, their active communication were provided by the New Current (Jaunā Strāva) movement, and the newspaper “Dienas Lapa” publishing texts that represented the socialist ideas.

Marxism is the theory of the production and social classes. It declares that the economic structure justifies the relationship between social groups, verifies culture, and consumption. Neo-Marxist Terry Eagleton points out that social relations between people relate to the way they organise their material lives (Eagleton, 2008, 21). In his work “Economic and Philosophic Manuscripts of 1844”, Karl Marx writes comments on private property and money, he discusses the problem of alienation, develops moral criticism of capitalism. The capitalism is organised by class attitudes, money and profit and creates so-called estranged person (alienated person) – from the conditions of their own work, products produced, from themselves and others (Marx, 1844). Walter Benjamin puts the shock category at the centre of his aesthetics and observes that “modern urban life is characterised by a clash of fragmented feelings” (Eagleton, 2008, 81).

Marxist ideas entered Latvian society during the humanisation of capitalism. Social – democratic thinkers (including Augusts Deglavs) saw at least theoretical possibilities for forming a socially fair society in the way of social reforms.

Augusts Deglavs was not a member of the New Current movement, but Deglavs supported the ideas of the movement, the promotion of modern sciences, the offer of the new life patterns and attitudes; he saw Marxist ideas as one of the ways to characterise the era.

The novel “The New World” presents the socialisation of the farm host Janis Brīvnieks in the city and two groups of society – in the working class and later, through his own efforts, in the middle class, becoming a factory director. That text also reflects the author’s biography.

The novel presents several concepts of Marxism: capitalism, labor, shock, alienation, middle class, etc. In the presentation of the working class, the writer includes more chrestomathic interpretations of Marxism, capitalism, and other current ideas and, in general, reveals a diverse portrait of the working class. The author does not save robust and naturalistic scenes and reveals his skeptical attitude towards the working class’ prospects to improve its position, unless a humane capitalist, owner of the capital will not help to change it. Augusts Deglavs contours a different pattern from Marx’s supposed capitalist development scenario. He represents it in a dialogue with other ideas of the era, while also presenting his attitude to the “emerging world” relationships.

**Literatūra
References**

- Balabkins, N., & Šņeps, M. (1993). *Kad Latvijā būs labklājības valsts. Tautsaimnieks Kārlis Balodis*. Rīga: Zinātne.
- Butulis, I. (2000). *Jaunā Strāva. Latvija 19.gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Daija, P., & Eglāja-Kristsons, E. (2013). Jaunais vēsturiskums un literārā antropoloģija. No Kalniņa & Vērdiņš (sast.), *Mūsdienu literatūras teorijas*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- Deglav, A. (1934). *Jaunā pasaule. Kopoti raksti, 3.sējums*. 3-822. Rīga: J. Rozes apgāds.
- Īgltons, T. (2008). *Marksisms un literatūras kritika*. Rīga: LU LFMI, ¼ Satori.
- Kalnačs, B. (2017). Nācijas kartēšana un kultūras atmiņa 19. un 20. gadsimta mijas latviešu literatūrā. *Fin de siècle. Literārā kultūra Latvijā*. Rīga: LFMI.
- Laizāns, P. (2006). Augusts Deglav (1862-1922). *Ideju vēsture Latvijā. Jaunā Strāva – 20.gs. sākums*. II.daļa. Rīga: RaKa.
- Lasmane, S. (2000). Ideju vēsture. *Latvija 19.gadsimtā. Vēstures apceres*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Marx, K. (1844). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Retrieved from <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/manuscripts>
- Markss, K. (1973). *Kapitāls*. Rīga: Liesma.
- Markss, K., & Engelss, F. (1979). *Darbu izlase, 1.sējums*. Rīga: Avots.
- Rainis, J. (1983). *Jaunā Strāva. Kopoti raksti, 18*.
- Rainis, J. (1984). *Vēstules. Kopoti raksti, 20*.
- RMM. (Rakstniecības un mūzikas muzejs). *Augusta Deglava kolekcija*, inv.nr.16293.
- Šiliņš, J. (2019). *Jaunā strāva latviešu inteliģences kustība 19. gs. 90. gados, kas aizstāvēja demokrātiskas un sociālistiskas idejas*. Pieejams <https://enciklopedija.lv/skirklis/22237>
- Švābe, A. *Straumes un avoti. 2.sēj.*. Rīga: A. Gulbis.
- Vorobjovs, A. (2002). *Sociālā psiholoģija*. Rīga: Izglītības sōļi.
- Zālīte, P. (1922). *Jaunākās Ziņas*, nr.79.
- Zelče, V. (2000). Jaunstrāvnieceki. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4.